

УДК 159.922.73 : 614.876

Микола Максимов, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОГНОСТИЧНА РОЛЬ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ У ВИЗНАЧЕННІ СТУПЕНЮ АДАПТИВНОСТІ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена вивченню проблеми прогностичної ролі музичного сприймання у визначенні ступеню адаптивності людини. Показано, що існує зв'язок між ступенем здатності людини до адаптації та її музичними уподобаннями. Доведено, що психокорекційні програми, спрямовані на гармонізацію особистості молоді, умови життя якої несприятливі, мають включати як одним з компонентів зміну їх музичного простору.

Ключові слова: психологічна корекція, особистість, розвиток, арт-терапія, Я-концепція.

Зважаючи на соціально-економічні перетворення, що відбулися в пострадянський період, проблема соціалізації особистості в умовах суспільства, що змінюється, є актуальною в Україні. Існують певні межі, в яких адаптація має раціональний смисл, але за цими межами вона неспроможна протистояти руйнуванню організму: адже він не може безмежно змінюватися. Саме цей критичний момент примушує організм долати загрозливі впливи середовища і робити його сприятливим для життя. Тут міститься вихідний пункт для розкриття смислу творчості. Чим яскравіші індивідуалізовані предмет або явище, тим глибшою і ширшою виявляється їх співвіднесеність з оточенням. Творча думка людини – вища форма індивідуалізації – прагне абсолютної співвіднесеності зі світом як основної мети пізнання. Вища, ідеальна форма співвіднесеності виражається у світогляді людини, а вища практична форма – в її вчинках. Багатство духовного життя індивіда полягає в багатстві його дійсних стосунків зі світом. Отже, мистецтво життєтворчості формується за умов успішного протікання процесу соціалізації людини, що забезпечує її особистісне зростання. Необхідною складовою такого процесу є вплив мистецтва на становлення особистості.

Для пояснення творчого процесу виявляється недостатнім механізм сенсорної корекції, хоча в адаптивній поведінці він посідає важливе місце. Передбачення результату дії становить лише передумову творчості; для творчості потрібна здатність до уявлень далекосяжного плану. В результаті цього регуляція поведінки підноситься на такий ступінь, коли відбувається регуляція ідеальна, яка має інші масштаби – до рівня її особистісного розвитку. Виникнення такого, по суті, аксіологічного принципу і є творчістю. Отже, творчий акт являє собою різкий стрибок уперед, внаслідок чого виявляється далекосяжна орієнтація у знаннях, моралі, естетичному і т. і.

Метою нашого дослідження було з'ясування зв'язку між ступенем здатності людини до адаптації та її музичними уподобаннями. В ході наукового аналізу будь-який витвір мистецтва розглядається психологом як система подразників, свідомо і упереджено організованих з таким розрахунком, щоб викликати естетичну реакцію. При цьому, аналізуючи структуру подразників, необхідно відтворити структуру реакції людини на вплив музики, танцю, вірша тощо. Отже, без спеціального психологічного дослідження неможливо зрозуміти, які закони керують почуттями в художньому творі.

Коли слухач сприймає музичний твір і воно глибоко захоплює його, то в ідеальному випадку відбувається те, що Л.С. Виготський [1] називав "чудом мистецтва", а американський психолог А. Маслоу [2] – "піковим переживанням". Відбувається катарсична розрядка витиснених в підсвідомість переживань, в результаті якої слухачі одержують якесь очищення і полегшення, пов'язане із задоволенням.

У момент переживання "пікового" досвіду людина, згідно А. Маслоу, випробовує своє єднання зі Всесвітом. Він виходить за межі свого Я і відчуває світ як своє при-

родне продовження. У момент "піку" людина придбаває особливу "невинність" сприйняття – він бачить речі як би вперше, в їх єдиності, неповторній "таковості", уподібнюючись при цьому художнику, закоханому в предмет свого зображення. Такі переживання викликають прагнення до творчості і сприяють зростанню особи людини. Це відбувається і при сприйнятті прекрасної музики.

Зрозуміло, ці відмінності не абсолютні, і завжди можна привести приклади музичного твору, в якому вказані закономірності працюють у зворотному напрямі. Наприклад, в класичній музиці минулого і теперішнього часу можна знайти немало творів, які виконують задачі легкої музики. Як приклад можна привести балетну музику П. Чайковського, А. Глазунова, Р. Глієра, Д. Шостаковича, яка володіє властивостями обох жанрів. В той же час і в легкій музиці можна знайти немало творів, які за своїм змістом і сприйняттям тяжіють до полюса академічної музики. Сюди можна віднести джазові сюїти Д. Еллінгтона, рок-опери Е. Уббера і Р. Уейкмена, деякі твори Л. Бернстайна і Дж. Гершвіна.

Найістотніша відмінність цих двох жанрів полягає в екстравертованому характері сприйняття легкої музики і інтровертованому – серйозній [3]. Порівняння обстановки сприйняття музики на рок-концерті і дискотеці з тим, що ми спостерігаємо в концертному залі, наочно показує існування цих якісних відмінностей. На нинішніх рок-концертах музиканти-виконавці і слухачі безпосередньо беруть участь в колективному дійстві. Слухачі можуть виражати свої відчуття зовні, розмахуючи при цьому руками, відбиваючи такт ногами або руками, підспівуючи виконавцям. Але подібний вираз відчуттів абсолютно неприпустимо на симфонічному концерті. Якщо ми подивимося на ще глибше коріння розділення музики на "духовну" і "бездуховну", а саме, звернемося до історії старогрецького мистецтва, то побачимо, що і у той час вже було розділення його на діонісійське і аполлонічне засади. У поклонінні богу Діонісу переважав стихійний і екстатичний вираз відчуттів, в поклонінні Аполлону – класично строге і урівноважене.

Сучасна арт-терапія використовує вплив мистецтва взагалі та музики зокрема як виховний та психокорекційний засіб [4]. Проте, використання музичних творів з метою психотерапії ще й досі носить суто емпіричний характер. Психологи просто зазначають, який репертуар відомих музичних творів треба застосовувати в тому чи іншому випадку. Залишається невідомим, які механізми психологічного впливу музики на психічний стан людини. Таким чином, без спеціальних психологічних досліджень повноцінне використання музичного мистецтва з метою сприяння процесу соціалізації, а отже й особистісному зростанню людей, залишається неможливим. Нами було здійснено експериментальне вивчення зв'язку музичних уподобань людини із ступенем її соціальної адаптації. Відомо, що адаптивність людини зумовлена певним комплексом особистісних якостей.

З метою з'ясування питання про те, чи існує зв'язок між тим, які особистісні якості людини та музикою, яка

подобається треба визначити, які музичні фрагменти вона вибирає.

Нами було запропоновано 6 музичних фрагментів. Кожен з фрагментів відповідав певним характерним рисам: *деструктивна, гармонічна, аморфна, драматична, примітивна, сповідальна* музика. Послідовність була створена таким чином, щоб не відчувати перехід або продовження одного фрагменту до іншого. Між ними був проміжок часу – 10 секунд. Фрагменти звучали в різних тональностях, з різною агогікою та темпом.

Після прослуховування кожного фрагменту досліджуваним пропонувалося описати: настрій музики, що вони почули; які думки в них викликала ця музика, а потім – які зорові образи виникли під впливом музики. Останнім завданням було: прослухати знову тих самих 6 фрагментів та проранжувати їх відповідно до того, наскільки вони їм сподобались.

На другий день ми проводили емпіричне дослідження особистості учасників. Ми використовували проєктивні методики виявлення особистісних якостей: Тематичний аперцептивний тест (малюнковий – модифікація Л.М. Собчик), Неіснуюча тварина, методика нарративу (О. Назарук), методика "Я", Значущі, Інші, САМОАЛ (А. Маслоу), УСК, а також метод експертних оцінок.

Ми виходили з того, що будь-яка людина, що володіє простим фізичним слухом, може визначити, де звучить музика, а де – просто шум, вироблюваний різними предметами, машинами або іншими об'єктами. Але почути в звуках музики віддзеркалення якнайтонших душевних рухів і вираз серйозних і глибоких переживань дано не кожному.

Далеко не відразу недосвідчений слухач може досягнути всю глибину серйозного музичного твору у повному його об'ємі. На перших етапах розвитку музичного сприйняття недосвідчений слухач сприймає головним чином "зовнішній шар" музичного твору. Тут сприйняття смутне і нерозчленоване. На подальших етапах слухач усвідомлює окремі деталі і фрагменти твору. На етапі сформованого сприйняття твір осмислюється як цілком, так і з детальним прослуховуванням.

На основі музичного досвіду, накопиченого в результаті прослуховування багатьох музичних творів, в свідомості слухача формуються ланцюги нейронів, в яких кодуються ознаки одержуваних слухових вражень. В процесі сприйняття відбувається зв'язання нейронних моделей з реальними звуковими послідовностями. Якщо виявляється дуже сильна розбіжність між сприйнятим і накопиченим досвідом, то музика ризикує бути тією, яку не розуміють. Але негативна оцінка музичного твору може бути і в тому випадку, якщо музичний досвід дуже багатий, а людина чує ходульні примітивні мелодії і гармонії або ж позбавлене оригінальності виконання знайомої музики. Перша ситуація виникає, коли прихильник примітивної поп-музики намагається зрозуміти твір серйозної класики, друга – коли музикант з серйозною академічною освітою слухає твори популярних естрадних жанрів.

Узагальнюючи результати дослідження ми розробили наступну послідовність музичного твору в процесі його сприйняття:

- 1) виявлення головного настрою;
- 2) визначення засобів музичної виразності;
- 3) розгляд особливостей розвитку художнього образу,
- 4) виявлення головної ідеї твору;
- 5) розуміння позиції автора;
- 6) знаходження в творі власного особового значення.

Кожний з цих напрямів пов'язаний з постановкою перед досліджуваними проблемних завдань.

1. Виявлення головного настрою. "Опиши: які відчуття передаються в пропонованій музиці?" – це завдання дало змогу з'ясувати безпосередній емоційний відгук.

Ми виходили з того, що емоційні переживання людини завжди пов'язані з її етичними цінностями, з тим, що вона почитає за добро і зло. Все, що сприяє затвердженню добра на землі, що приводить до щастя людину, що розуміється як розквіт його власної особи і суспільства, в якому він живе, викликає в нас світлі відчуття і оптимізм. І все те, що стримує розвиток сутнісних сил людини, що є порушенням принципів соціальної справедливості, викликається силами зла, конкретний вигляд якого може бути самим різним – від байдужої неухвилю до дуже сильних емоцій.

2. Визначення засобів музичної виразності. Розвиток сприйняття припускає уміння виокремити з загальної тканини окремі засоби музичної виразності – мелодію, гармонію, фактуру, темп, ритм і ін. як в їх нерозривній єдності, так і окремо. Порівняння контрастних по настрою творів сприяє виразнішому розумінню специфіки кожного засобу музичної виразності. Основний напрям роботи, що проводився тут, полягав в тому, щоб освоїти принципи творчого перетворення і віддзеркалення дійсності в звуках музики, виявити, які думки може викликати той або інший фрагмент.

3. Розвиток художнього образу. Настрій і виникаючий з ним образ дійсності, що відображається в музиці, в багатьох творах піддається динамічному розвитку. Уміння стежити за розвитком образу припускає уміння слухача передавати словами те, що він чує.

Наступні три напрями: збагнення головної ідеї твору, розуміння позиції автора та особовий підхід до твору виявлялися шляхом виконання завдання: "Напишіть, що Вам хотілось зробити, прослухавши цю музику?" Оскільки глибоке проникнення в ідеї витворів мистецтва досягається тільки в тому випадку, якщо слухач зможе побачити в цьому творі щось значуще для себе, те, що відповідає його внутрішнім потребам і надіям, то відповіді на це запитання показують, чи вдалося досягти співвідношення змісту твору, з духовним світовідчуженням слухача. Можливістю такого співвідношення в найбільшій мірі володіє класична музика, яка називається такою через свою художню досконалість.

У дослідженні взяли участь студенти першого курсу вищих навчальних закладів четвертого рівня акредитації і студенти четвертого курсу третього рівня акредитації (професійно-технічних училищ). Вибірка складала 270 осіб. Вивчався широкий спектр їх ціннісних орієнтацій, у тому числі і ставлення до музичної класики, української народної пісні, авторської самодіяльної пісні, важкого року і диско-музики. Музичні уподобання студентів виявилися пов'язаними з соціальним статусом їх сімей, який визначалося рівнем освіти їх батьків і родом їх занять. Студенти з високим статусом частіше діставали освіту в вищих навчальних закладах і відношення їх до об'єктів культури було найзрілішим і суспільно цінним. Вони в півтора рази частіше указували на позитивні емоції при сприйнятті класичної музики в порівнянні з тими, хто вчився в ПТУ. Тут можна зробити висновок як про нормативне споживання культури, так і про вищий духовний розвиток осіб, що вчаться в ВНЗ.

У відношенні до важкого року негативні студентів виявляються в два рази більшими в порівнянні з учнями ПТУ (25,7 % у студентів ВНЗ проти 11,5 % в учнів ПТУ). Сприйняття музики виявилось пов'язано і з успішністю. Захоплення і впевненість в собі при сприйнятті важкого року випробовують 16,7 % відмінників, 25,8 % "хорошистів" і 66,7 % неуспішних. Ніхто з неуспішних учнів не відчувають від творів цього жанру негативних емоцій. Але такі переживання відзначили у себе 20 % відмінників і 24 % "хорошистів". Можна припустити наявність в цьому жанрі особливої компенсаторної функ-

ції, що актуалізується при переживанні життєвих труднощів або невдач. "Відмінники" і "хорошити" дають вдвічі більше позитивних оцінок російській народній пісні, ніж ті, хто числиться серед неуспішних. Якщо відношення до диско-музики в цілому у всіх опитаних однорідне і позитивне, то у відношенні до авторської самодіяльної пісні найбільшу кількість позитивних відгуків можна відзначити у студентів, які беруть активну участь в громадському житті.

У дослідженні вдалося встановити, що позитивні оцінки самодіяльної авторської пісні і класичної музики позитивно корелюють з наявністю у студента суспільної спрямованості змісту ціннісних орієнтацій. Позитивна оцінка рок-музики і істотна її перевага в структурі музичних інтересів може говорити про переважання захисних реакцій, пов'язаних з компенсацією позитивних емоцій, недоотримуваних у контакті з навколишньою дійсністю.

Оцінка музичного твору виявляється зв'язаною і з приналежністю до певного неформального угруповання. Потреба в спілкуванні, що задовольняється нерідко на ґрунті музичних інтересів, часто призводить до того, що студенти, що входять до однієї і тієї ж неформальної групи, мають однакові музичні інтереси. Потреба бути прийнятим в групу однолітків, небажання залишитися в ізоляції обумовлює сильний тиск на всі вільні прояви молодого людини, у тому числі і на музичні інтереси. Той, хто не розділяє думки даної молодіжної групи з якого-небудь питання, починає розглядатися нею як "чужий", по відношенню до якого можуть бути застосовані заходи "виховання". Тому в багатьох молодіжних угрупованнях спостерігається узаконене нівелювання музичних інтересів. При цьому не сам студент вибирає ту або іншу музику, а та група, до якої він хоче належати і далеко не завжди ця музика може виявитися повноцінною в художньому відношенні.

Висока оцінка і визнання класичної музики як важливого елементу свого духовного багажу виникають у людини як результат певної зрілості його просоціальних установок, вибраного стилю життя, обумовленого системою ціннісних орієнтацій особи, що створюють в своїй сукупності те, становить "Я-концепцію", яка є уявленням про самого себе як суспільній людині.

Аналіз вищенаведених даних дає підставу дійти висновку, що студенти, які вчаться у ВНЗ в порівнянні з учнями ПТУ володіють більш зрілою в соціальному

плані Я-концепцією, і саме цей факт лежить в основі того, що вони дають найвищі оцінки класичній музиці. Але часто це є не стільки заслугою загальноосвітньої школи, в якій багато хто із досліджуваних студентів навчався, скільки сім'ї, де батьки мають високий освітній і культурний рівень.

Відмова від низькопробного мистецтва і, зокрема, від малохудожніх зразків рок-музики як різновиду психоемоційного допінгу може відбутися не тільки при посиленні позицій музичної освіти, що, безумовно, необхідно, але і при створенні всіх тих умов, які приводять до високої самооцінки особи і формування позитивної "Я-концепції".

Результати нашого дослідження дають підставу зробити такі **висновки**:

Вивчаючи музичні уподобання людини, можна скласти уявлення про рівень її особистісного розвитку. Музичні інтереси людини складають одну з ланок її загальної духовної культури, і в цій ланці як в дзеркалі може відобразитися з більшою або меншою повнотою вся особистість з характерними для неї ціннісними орієнтаціями.

Особи, які є консервативними у своїх поглядах на життя, а отже й ригідними у поведінці віддають перевагу простим музичним творам (одначастинна або двочастинна музична форма з малим розвитком музичної ідеї). Навпаки, особи, які прагнуть до змін, які ініціативні, динамічні, креативні віддають перевагу серйозній складній музиці (складна багаточастинна музична форма з постійним розвитком або варіюванням декількох музичних ідей водночас).

Вивчення зв'язку психологічних особливостей молоді, умови життя якої несприятливі, з її потягом до небезпечного музичного середовища дасть можливість розробити психокорекційні програми, спрямовані на гармонізацію її особистості, одним з компонентів яких може стати зміна їх музичного простору.

Список використаних джерел

- Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский; под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
 Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности: Тексты. – М., 1982. – 362 с.
 Хазрат Инайят Хан. Мистицизм звука / Хазрат Инайят Хан // Сборник. – М.: Сфера, 1997. – 336 с. – С. 179.
 Connell C. Art therapy as part of a palliative care programme / C. Connell. – London: Palliative Medicine. – 1992. – № 6–48.

Надійшла до редколегії 17.05.16

Николай Максимов, канд. психол. наук, ассист.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ В ОПРЕДЕЛЕНИИ СТЕПЕНИ АДАПТИВНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена изучению проблемы прогностической роли музыкального восприятия в определении степени адаптивности человека. Показано, что существует связь между степенью способности человека к адаптации и ее музыкальными предпочтениями. Доказано, что психокоррекционные программы, направленные на гармонизацию личности молодежи, условия жизни которой неблагоприятные, должны включать как одним из компонентов изменение их музыкального пространства.

Ключевые слова: психологическая коррекция, личность, развитие, арт-терапия, Я-концепция.

Mykola Maksimov, PhD, assist.
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

PROGNOSTIC ROLE IN DETERMINING THE PERCEPTION OF MUSIC THE DEGREE OF ADAPTABILITY OF HUMAN

This article is devoted to the problem of musical perception predictive role in determining the degree of adaptability of humans. It is shown that there is a relationship between the degree of a person's ability to adapt and their musical preferences. It is proved that psycho programs aimed at harmonizing the personality of young people, whose living conditions are poor, should include both a component of the change in their musical space.

Keywords: psychological adjustment, personality development, art therapy, one's self-concept.